

בית ספר ברוך איבצ'ר
לפסיכולוגיה

תקציר מחקר, קיץ 2016

יחסם של מורים והורים לשיח בנושאים שבמחלוקת בבית הספר

המחקר בראשות פרופ' עירן הלפרין

בית הספר לפסיכולוגיה

המרכז הבינתחומי הרצליה

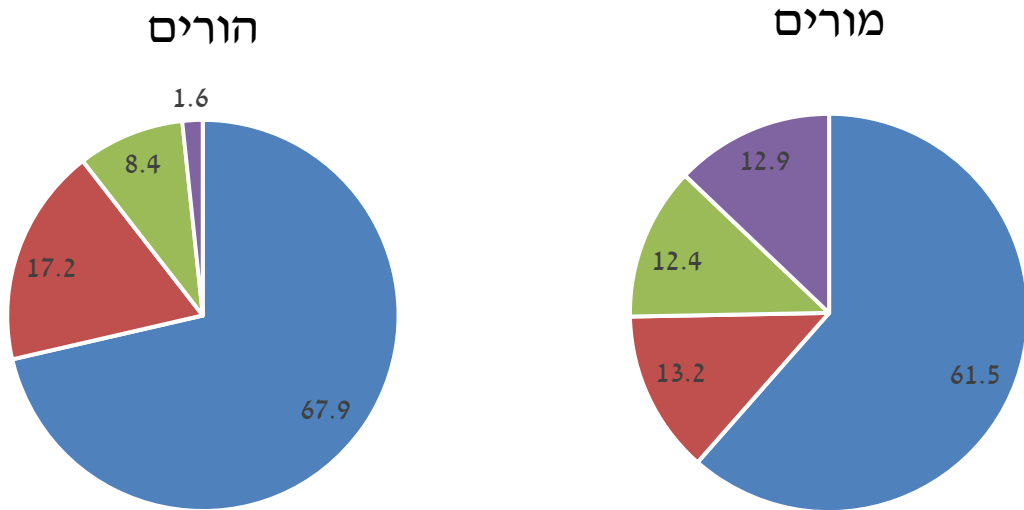
המחקר בוצע לקראת כנס דב לאוטמן למדיניות החינוך 2016, בראשות פרופ' עירן הלפרין וצוותו: אהרן לוי, בועז המאירי, אטיאנצ'י אלמו, עדן נבט וקיידה פרודגרס.

מטרת המחקר לסייע בהבנת התפיסות של מורים כלפי קיום שיח בנושאים שבמחלוקת בכיתות הלימוד בחינוך העל-יסודי בהקשר של הציפיות והתפיסות של ציבור ההורים מהם. המחקר שואף גם למפות את החסמים והזרזים התפיסתיים, הפסיכולוגיים, והמעשיים לקיום שיח בתחומים שבמחלוקת במערכת החינוך.

שיטת המחקר התבססה על מחקר פיילוט ושני סקרים שהתבצעו במהלך קיץ 2016 בקרב מדגם רחב של מורים והורים לתלמידים במערכת החינוך העל-יסודית. סקר המורים הופץ במסגרות שונות: ישירות בבתי ספר, בקרב בוגרי מכללות להוראה, בפורומים אינטרנטיים ובפייסבוק, ברשימות תפוצה של חוקרים מתחום החינוך, בסיוע ארגוני חברה אזרחית מתחום החינוך, בתכניות החינוך של קרן לאוטמן ובעזרת חברות סקרים שונות. בסופו של דבר כלל המדגם הסופי 862 מורים שענו על הסקר במלואו.

סקר ההורים הופץ בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל בעזרת חברות סקרים וכלל 558 הורים שענו על הסקר במלואו. בתרשים 1 ניתן לראות את החלוקה של המשיבים לפי המגזרים במערכת החינוך. ביחס לגודלה היחסי באוכלוסייה, החברה הערבית מיוצגת במדגמים מעט בחסר, אך עם זאת גודל המדגם האבסולוטי של אוכלוסייה זו מהווה מדגם מייצג שניתן להסיק ממנו על הכלל. החתך של הזרמים הממלכתי והממלכתי-דתי במדגם משקף כמעט במדויק את גודלם היחסי באוכלוסייה.

תרשים 1 המשיבים, לפי מגזרים במערכת החינוך (%)

- יהודים בחינוך ממלכתי
- יהודים בחינוך ממ"ד
- ערבים בחינוך ממלכתי
- "אחר"

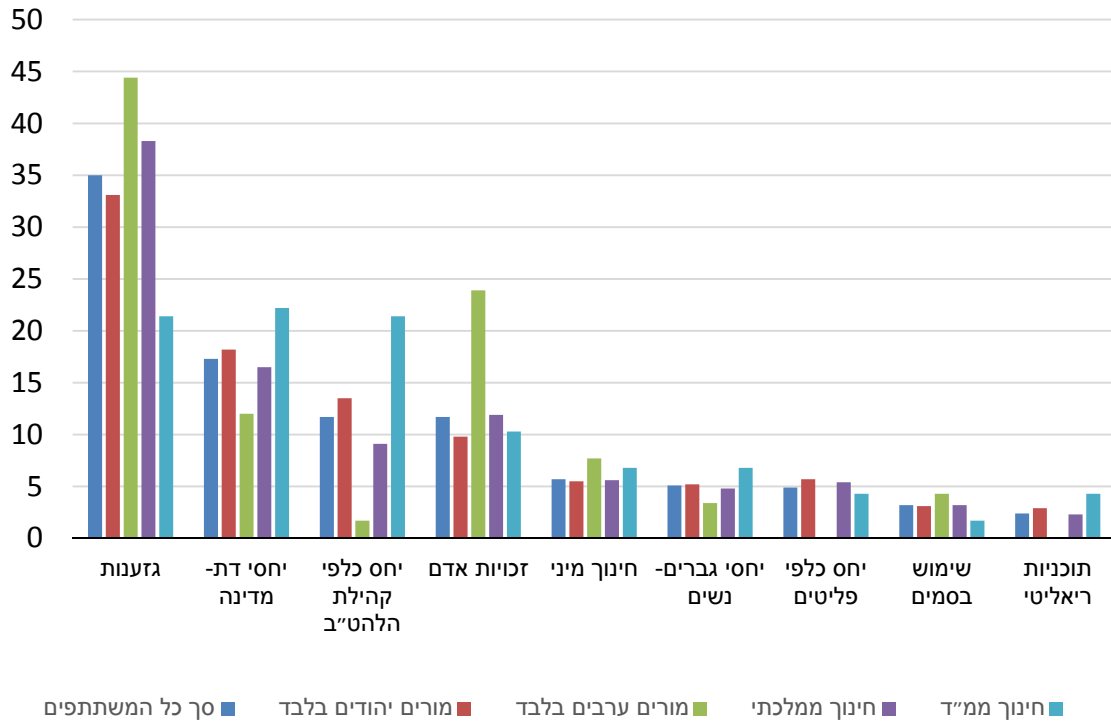
מבחינת מקצועות הלימוד של המורים במדגם – כ-17% מכלל המורים במדגם הם מורים לאזרחות והיסטוריה אשר לפי הגדרת תפקידם נדרשים ללמד נושאים שנתפסים כשנויים במחלוקת; כ-54% הם מורים למקצועות הומניים; וכ-23% הם מורים למקצועות ריאליים. עוד כ-5% מהמורים מלמדים מקצועות שלא תחת החלוקה הזאת. מבחינת ותק בהוראה – לכ-37% מהמורים ותק של עד 5 שנים; לכ-30% ותק של בין 5 ל-15 שנים; לכ-17% ותק של בין 15 ל-25 שנה; ולכ-16% ותק של מעל 25 שנה.

בשאלון שהמורים התבקשו למלא היו משלושה חלקים מרכזיים. בחלק הראשון המורים התבקשו למלא פרטי דמוגרפיה ופרטים נוספים שתכליתם לבחון תפיסות בסיסיות שלהם בנושאים חברתיים וחינוכיים. בחלק השני הופיעו שאלות על יחסם של המורים לניהול שיח בסוגיות שבמחלוקת. חלק זה בחן שלושה רכיבים: ראשית, המורים נשאלו על התנהלותם בפועל בכיתה; שנית הם נשאלו מה לדעתם מצפים מהם ההורים והמערכת הבית ספרית (כלומר, ההנהלה ושאר המורים בבית הספר); ושלישית הם נשאלו מה לדעתם המצב האידיאלי כשמדובר בניהול שיח בנושאים שנויים במחלוקת בכיתה. חלק זה נשאל למעשה פעמיים: בפעם הראשונה כל המורים התבקשו לענות על השאלות בהקשר של סוגיית יחסי יהודים-ערבים ופעם נוספת בהקשר של סוגיית שנתפסת על ידם באופן סובייקטיבי כשנויה במחלוקת ביותר מתוך רשימת נושאים שנמצאו ככאלה במחקר מקדים. חלקו השלישי של השאלון כלל שאלות על חסמים, פסיכולוגיים ומעשיים, שיש בכוחם למנוע מהמורים לשוחח על נושאים שנויים במחלוקת בכיתה. בד בבד הופץ שאלון דומה בקרב הורים לתלמידים בחינוך העל-יסודי שבו הם נשאלו על תפיסתם את המציאות, ציפיותיהם מהמורים והאידיאלי בעיניהם.

כאמור, כל המורים וההורים התבקשו לענות על שאלות בהקשר של השיח על יחסי יהודים-ערבים, ולאחר מכן התבקשו לבחור את הסוגיה שמעוררת בעיניהם את המחלוקת החריפה ביותר ולענות על אותן השאלות בהקשר של אותה הסוגיה. כפי שניתן לראות בתרשים 2, מתוך 862 המורים בחרו 35% בגזענות כסוגיה המעוררת מחלוקת ביותר בעיניהם, יחסי דת-מדינה, היחס לקהילה הלהט"בית וזכויות אדם נבחרו בידי כ-15% מהמורים (כל סוגיה). בשאר הסוגיות בחרו בין 5% ל-2% מהמורים כסוגיות המעוררות ביותר מחלוקת.

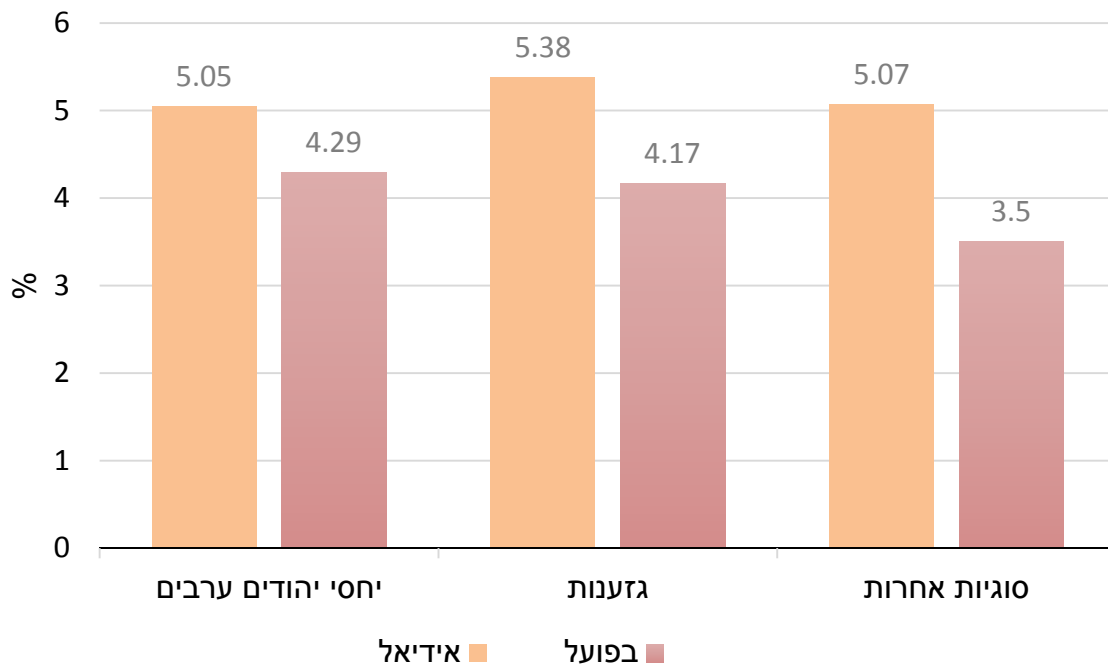
הניתוחים נעשו פעם אחת על תשובות המורים בסוגיית יחסי יהודים-ערבים ופעם נוספת בסוגיית הגזענות, ועוד פעם (סך הכול שלוש פעמים) על חיבור של כל שאר הסוגיות שבמחלוקת יחדיו. בתרשים 2 אפשר גם לראות שיש הבדלים גדולים בין המגזרים בשאלה מה נחשב בעיניהם הסוגיות השנויות במחלוקת ביותר. למשל, בעוד שסוגיית היחס לקהילה הלהט"בית היא השנויה במחלוקת ביותר בעיני שיעור ניכר של המורים במגזר הממלכתי-דתי, בקרב המורים הערבים אין כמעט מי שמתייחסים לסוגיה זו באופן הזה. ועוד: אף שסוגיית זכויות האדם היא כמעט הסוגיה השנויה במחלוקת ביותר בעיני המורים הערבים, איש מהם לא התייחס באופן הזה לסוגיית הפליטים.

תרשים 2 מהן הסוגיות השנויות במחלוקת ביותר בעיניך? (% מורים)

הממצא העיקרי שעולה מהנתונים – ולא מאוד משנה אם זה בהקשר של יחסי יהודים-ערבים, גזענות או שאר הסוגיות השנויות במחלוקת – הוא שהמורים מדווחים שבפועל הם מדברים בכיתה באופן משמעותי על סוגיות שבמחלוקת (4.29 מתוך 6). עם זאת, בעיני המורים המצב הוא לא עוסקים בסוגיות אלו מספיק ושמידת העיסוק בהן הייתה צריכה להיות גבוהה יותר (5.05 מתוך 6, הבדל של כ-15%). הפער בין ההתנהגות בפועל שהמורים מדווחים עליה לבין האידיאלי מבחינתם קיים גם בכל שאר הסוגיות השנויות במחלוקת.

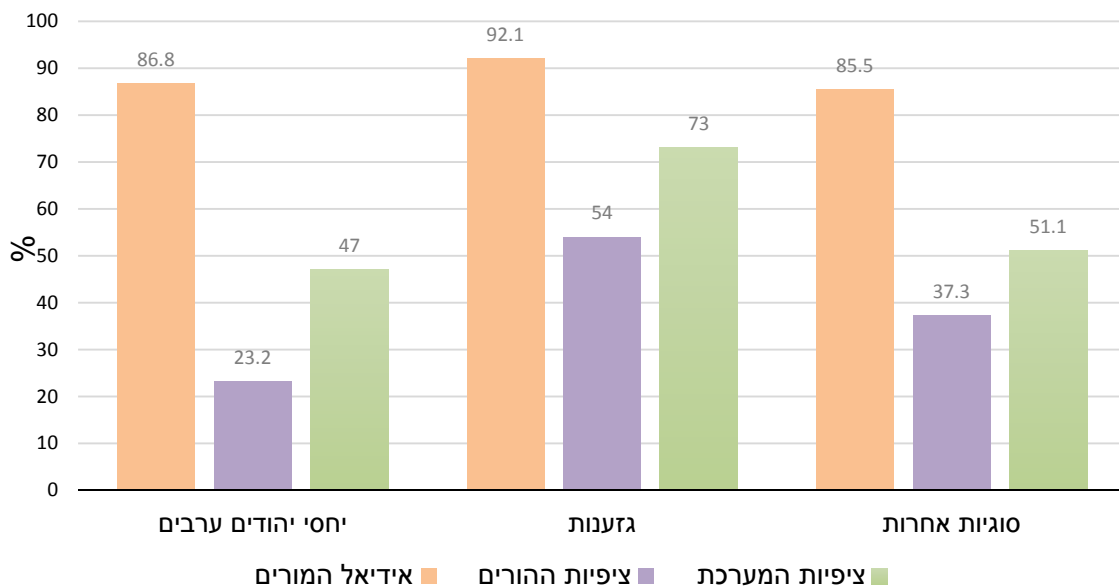
תרשים 3 מורים שעוסקים בכיתה בסוגיות שנויות במחלוקת ומורים שחושבים שצריך לעסוק בסוגיות כאלה (%)

בדקנו באיזו אסטרטגיה המורים בוחרים כאשר הם נדרשים ללמד סוגיות במחלוקת. ייתכן, למשל, שהם חושבים שיש להקדיש זמן לנושא הגזענות, אך למעשה הם מתייחסים לנושא זה כאילו הוא אינו שנוי במחלוקת כלל. באופן כללי רוב המורים (כ-64%) דיווחו שכאשר הם נדרשים בכיתה לנושא יחסי יהודים-ערבים, האסטרטגיה שהם נוקטים היא להציג לתלמידים את הסוגיה שבמחלוקת ולתת ייצוג שווה לכל הדעות בנושא בלי להכריע. עם זאת, כ-9% מהמורים דיווחו שהם בוחרים שלא להתייחס לסוגיה כסוגיה במחלוקת, ולכן הם מציגים רק את העמדה שבעיניהם היא הנכונה; כ-11% דיווחו שהם מציגים את הסוגיה כסוגיה במחלוקת, אך מצדדים באופן חד-משמעי באחת העמדות ומסבירים למה; ולבסוף, כ-16% נמנעים לחלוטין מלהעלות את הסוגיה בכיתה.

כעת נשאלת השאלה מה יכול להסביר את הפער בין מה שקורה בפועל לבין מה שנחשב אידאלי ומדוע ישנו שיעור משמעותי של מורים שמעדיפים להימנע לחלוטין מעיסוק בסוגיות אלו. מה שבולט הוא שתפיסת המורים את ציפיות ההורים והמערכת הבית ספרית היא שהם אינם מעוניינים בכך שהמורים יגעו בנושאים השנויים במחלוקת, בין שמדובר ביחסי יהודים-ערבים ובין שמדובר בגזענות או בכל נושא שנוי במחלוקת אחר. אשר ליחסי יהודים-ערבים – כאמור, כ-87% מהמורים חושבים שיש ללמד נושא זה בבית הספר, ואף על פי כן רק כ-47% בלבד מהם חושבים כי זו ציפיית המערכת הבית ספרית מהם; כ-23% בלבד חושבים שזוהי ציפיית ההורים. הפערים משתנים מעט כאשר בוחנים סוגיות שבמחלוקת אחרות, אך המגמה נותרת בעינה (תרשים 4).

תרשים 4 המצב האידאלי בעיני המורים לעומת איך שהם תופסים את ציפיות ההורים והמערכת הבית ספרית מהם (%)

באופן מעניין כאשר בוחנים את המצב בקרב ההורים מגלים שתפיסתם של המורים רחוקה מלהיות מדויקת: כ-91% מכלל ההורים חושבים שיש ללמד את הסוגיה בבית הספר; רובם המוחלט של ההורים הערבים ושל ההורים בחינוך הממלכתי-דתי – כ-80% ו-81% – חושבים כך. כלומר, אפשר להסיק שישנה בעיית תקשורת בסוגיות אלו בין המורים להורים. למשל, ההורים מצפים שסוגיה זו תילמד אבל אינם יודעים שהיא כבר נלמדת (רק 29% מההורים חושבים שהמורים מלמדים את הסוגיה), המורים רוצים ללמד את אותה הסוגיה בדיוק אבל חושבים שההורים אינם רוצים שזה יקרה.

נראה שחוסר התקשורת הזה חוזר על עצמו גם בין המורים למערכת הבית ספרית, ולמרות שלמערכת ישנה מדיניות ברורה בנושא (מופיעה בחזר מנכ"ל משרד החינוך: "ניהול דיונים על נושאים השנויים במחלוקת העוסקים באקטואליה ובזהות של הפרט"), כ-73% מהמורים מדווחים שהם אינם מכירים את חזר המנכ"ל, ובעיני יותר מ-50% מהם המערכת אינה רוצה שהם ילמדו את הסוגיה השנויה במחלוקת.

ייתכן שאילו הכירו המורים בכך שרוב ההורים עומדים מאחוריהם ומשרד החינוך קורא להם לנהל דיונים בכיתה על נושאים שנויים במחלוקת, הם לא היו מרגישים בודדים במערכה והיו חוששים פחות לעסוק בסוגיות אלו.

ואכן, כ-24% מכלל המורים הסכימו שעל המורים להגן על עצמם ולא ללמד, לדוגמה, את סוגיית יחסי יהודים-ערבים בכיתה; בקרב המורים הערבים דיווחו כ-39% כי הם חשים שעליהם להגן על עצמם. כאשר בוחנים את נטיית המורים לצנזורה עצמית, כלומר לשמור לעצמם מידע ממקורות מוסמכים שעלול להיות שנוי במחלוקת למרות שאין איסור רשמי לדבר עליו, נמצא כי כ-28% מהם בעלי נטייה לצנזורה עצמית. כאשר בוחנים את הנתונים לעומק, ניתן לראות כי נטייה זו חזקה יותר אצל המורים הערבים (כ-52%) ואצל המורים בחינוך הממלכתי-דתי (כ-48%).

לבסוף, מיעוט לא מבוטל של המורים סבורים כי להם ולתלמידיהם אין הכלים להתמודד עם סוגיות שנויות במחלוקת בכיתה. ביתר פירוט, כ-38% מהמורים מרגישים כי לתלמידיהם אין היכולות לכך, וכ-27% מרגישים כי להם עצמם אין היכולות לכך. עם זאת, למרות שרבים מהמורים מרגישים שחסרים להם הכלים לעסוק בנושאים אלו, רק כ-13% מהם עברו הכשרה בניהול שיח על נושאים במחלוקת בכיתה ופחות מ-9% מכירים את התכניות השונות המוצעות למורים בנושא.

ובכן, ניתן לומר שחלק ניכר מהמורים במערכת החינוך הישראלית מחזיקים בתפיסה שהן ההורים והן המערכת מצפים מהם לדון בכיתה מעט מאוד בנושאים שנויים במחלוקת. תפיסה זו עלולה לגרום להם להרגיש בודדים במערכה וליצור מתחים חזקים מול מה שרבים מהם תופסים כהתנהלות הראויה והנכונה. אשר להורים – ברור שיש פער גדול בין תפיסות המורים את ציפיות ההורים ובין המצב הלכה למעשה. אשר למערכת הבית ספרית – ניכר פער בין תפיסות המורים לבין המדיניות הרשמית (כפי שהיא באה לידי ביטוי בחוזר מנכ"ל), אבל לא ברור אם רוח המערכת נמצאת בהלימה עם תפיסות המורים. ייתכן שחלק מהפערים הללו נובעים מקצרים בתקשורת ובתהליכי העברת המסרים.

על מנת להתמודד עם המצב הקיים יש לנסות ולשפר את התקשורת בין המערכת הבית ספרית למורים ובין המורים להורים בסוגיות אלו. נראה כי חסרות מאוד תקשורת פתוחה והבהרת המסרים והמדיניות, והמורים מרגישים כי מה שנאמר הוא לא תמיד מה שאכן המערכת מתכוונת אליו. הצורך בהנגשה ובהטמעה של כלים שיסייעו למורים ולתלמידים לעסוק בסוגיות שבמחלוקת בכיתה עולה גם הוא מהנתונים, כמו גם חיזוק תחושת הביטחון בקרב המורים שהם מסוגלים להתמודד. גישה נכונה תעזור לשפר את התמודדותם של המורים עם סוגיות אלו.